

Prof. dr hab. Wojciech Polak
ul. Piękna 4
87-100 Toruń
e-mail: wp@umk.pl
tel. 667 02 02 62

Toruń, 4 II 2020 r.

Recenzja osiągnięć naukowych dr. Władysława Bułhaka
przedstawionych w ramach postępowania habilitacyjnego.

Dr Władysław Bułhak prowadzi działalność badawczą od początku lat dziewięćdziesiątych. Zatrudniony początkowo w Ośrodku Studiów Wschodnich, a następnie w Polskim Instytucie Spraw Międzynarodowych, od roku 2000 jest pracownikiem naukowym Instytutu Pamięci Narodowej. Problematyką bezpieczeństwa dr Władysław Bułhak zajmował się przez cały okres swojej kariery naukowej, aczkolwiek praca doktorska, obroniona w 1998 r. dotyczyła innych zagadnień („U źródeł orientacji rosyjskiej obozu narodowego na przełomie XIX i XX wieku”).

Głównym osiągnięciem naukowym w przewodzie habilitacyjnym dr. Władysława Bułhaka jest książka pt. „Wywiad PRL a Watykan 1962-1978” (Warszawa 2019 r.). Jest ona oparta na obfitym materiale źródłowym. Najważniejsze są oczywiście akta Departamentu I MSW, zwłaszcza jego Wydziału X,

przechowywane obecnie w Instytucie Pamięci Narodowej. Oprócz nich Władysław Bułhak wykorzystał m.in. archiwa służb specjalnych innych krajów demokracji ludowej, zbiory Archiwum Akt Nowych i Archiwum MSZ, Archiwum Archidiecezjalne Warszawskie i in. Dużo informacji dostarczyły wywiady, m. in. z pracownikami i współpracownikami wywiadu PRL (z zastosowaniem metody pogłębionego wywiadu indywidualnego), dziennikarzami, historykami, część z nich ma formę anonimową. Autor wykorzystał także artykuły z prasy polskiej i zagranicznej, a także źródła drukowane, pamiętniki, wspomnienia i obfitą literaturę przedmiotu. Z tej ostatniej zabrakło mi artykułu Jacka Słupczyńskiego pt. „Osobowe Źródła Informacji Departamentu I MSW PRL na tzw. kierunku watykańskim latach osiemdziesiątych XX w. Przypadek ojca Konrada Hejmo – próba podsumowania” opublikowanego w: „Czas próby. Kościół katolicki w PRL” pod red. W. Polaka, A. Czwołka, S. Galij-Skarbińskiej, Toruń 2017, s. 357-380.

W odniesieniu do źródeł archiwalnych Władysław Bułhak stanął przed problemem ich „przesiewania i kategoryzacji, tak aby nie »utonąć« w setkach tysięcy stron”. Autor poradził sobie z tym problemem poprzez „punktowe jedynie [...] a nie metodyczne przeszukiwanie innych zasobów źródłowych niż olbrzymia spuścizna wywiadu MSW”. Z całkowitą pewnością stwierdzić należy, że była to metoda dobra. Bazę źródłową pracy należy zaś uznać za pełną.

Rozdział I rozprawy ma charakter wstępny. Oprócz sformułowania tematu pracy, postawienia pytań badawczych, hipotez, określenia ram chronologicznych, omówienia literatury i źródeł, rozmaitych uwag formalnych i terminologicznych znajdują się w nim m. in. uwagi metodologiczne i definicyjne związane z badaniem służb specjalnych. Trzeba tu podkreślić, że praca napisana jest w ramach badań w systemie nauk o bezpieczeństwie. Władysław Bułhak pisze (s. 10): „Tym samym nie tylko zacząłem coraz głębiej wkraczać na pole stosowanych nauk

o bezpieczeństwie, ale wręcz poczułem się zmuszony (za sprawą specyfiki tematu i dostępnej dokumentacji źródłowej) do zaproponowania własnych interpretacji i pomysłów metodycznych wpisujących się w zakres tej dyscypliny naukowej”.

Rozdział II omawia zadania, zmieniające się rozwiązania organizacyjne struktur wywiadu, zarządzanie pracą operacyjną i politykę kadrową wywiadu MSW – wszystko to w odniesieniu do Stolicy Apostolskiej. Najwięcej miejsca Władysław Bułhak poświęca tu analizie działań rzymskiej rezydentury „Baszta”. Omówiona została tu m. in. codzienna praca w rezydenturze, jak i zarządzanie pracą operacyjną na przykładzie sprawy „Concilio” dotyczącej Soboru Watykańskiego II.

Rozdział III omawia działalność Stolicy Apostolskiej w celu zabezpieczenia przed penetracją wywiadowczą. Autor opisuje tu także działalność wywiadu i kontrwywiadu włoskiego.

W rozdziale IV przeanalizowana została współpraca pomiędzy wywiadami państw bloku sowieckiego w działaniach przeciwko Kościołowi i Stolicy Apostolskiej.

Wyjątkowy charakter ma rozdział V pt. „Watykańska *Ostpolitik* jako doktryna polityczna i przedmiot analizy wywiadowczej”. Autor omawia tutaj genezę watykańskiej polityki wschodniej i jej realizację na poszczególnych etapach, zwracając szczególną uwagę na wątki polskie. Część rozdziału zajmuje opis oceny polityki wschodniej dokonywanej przez ówczesnych analityków MSW. Autor zamieścił tu także interesującą analizę pt. „Wpływ poglądów własnych informatorów na sposób widzenia świata przez wywiad na przykładzie redaktora Ignacego Krasickiego »Witolda«”.

Zagadnienie wschodniej polityki Watykanu budzi do dzisiaj wiele kontrowersji wśród historyków i politologów. Popularna jest teza, formułowana

pod wpływem książki Józefa Mackiewicza „Watykan w cieniu czerwonej gwiazdy”, że polityka ta oznaczała w praktyce kapitulację wobec Kremla i komunizmu. Władysław Bułhak podziela raczej zdanie bardziej wyważonych badaczy problemu jak Hansjakob Stehle czy Maciej Mróz i uważa, że była to polityka daleka od „stawiania oporu do ostatka”, ale równocześnie przemyślana i skuteczna.

Rozdziały VI i VII analizują rolę dziennikarzy zagranicznych jako źródła rezydentury „Basztą”. Władysław Bułhak omawia szereg przypadków, które ilustrują postawioną przez niego na początku rozdziału tezę, że „podstawową a właściwie wręcz dominującą grupą zasilającą wywiad MSW w informacje dotyczące Stolicy Apostolskiej byli dziennikarze pracujący w Rzymie, zarówno obcokrajowcy, jaki korespondenci polskich środków masowego przekazu”.

Rozdział VIII omawia relacje polskich duchownych z wywiadem MSW. Była to druga obok dziennikarzy grupa informatorów wywiadu MSW w Rzymie. Autor podkreśla, że często werbunek następował poprzez pionów krajowe SB zajmujące się Kościołem (departament III, a potem IV MSW). Władysław Bułhak analizuje działalność poszczególnych osób, w kilku przypadkach bardzo szczegółowo.

W rozdziale IX Władysław Bułhak opisuje operacje wywiadu nielegalnego MSW przeciwko Kościołowi i Stolicy Apostolskiej. Autor omawia działalność czterech nielegalistów. Najwięcej miejsca poświęca jednak Andrzejowi Madejczykowi („Karol”, „Madera”, „Lakar”). Jako, że osobą tego szpiega zajmował się Władysław Bułhak już wcześniej, w omawianej książce zamieszczona została scalona kompletna wersja ustaleń na jego temat.

W rozdziale X Autor opisuje zastosowanie przez MSW form działania w postaci dezinformacji i inspiracji „na kierunku watykańskim”, a także związane z nimi „przedsięwzięcia aktywne” w celu uzyskania pożądanych dla MSW efektów. Po wprowadzeniu teoretycznym (bardzo kompetentnym i wartościowym)

Władysław Bułhak opisuje szereg przykładów działań z zakresu inspiracji i dezinformacji. Może trochę za mało miejsca poświęcono tu akcji z listopada 1963r. polegającej na kolportowaniu spreparowanej powielaczowej broszury, zaczynającej się od słów „Do Ojców soborowych” a dotyczącej rzekomych przerostów kultu maryjnego w Polsce. Warto byłoby wspomnieć, że broszura ta była nie tylko rozsyłana pocztą, ale także rozdawana na Placu Św. Piotra. Kolportowano ją zaś w trzech wersjach językowych: włoskiej, francuskiej i niemieckiej.

Rozdział XI poświęcony został prognostycznej roli wywiadu MSW „na odcinku watykańskim”, a także informacjom zbieranym na temat kardynała Karola Wojtyły przez wywiad i Departament IV SB i przeprowadzanym na ich podstawie analizom. Oczywiście wiele uwagi MSW poświęcało doszukiwaniu się sprzeczności lub wręcz konfliktów pomiędzy kardynałem Stefanem Wyszyńskim a kardynałem Karolem Wojtyłą. Bardzo ciekawe są fragmenty dotyczące informacji i analiz wywiadowczych związanych z wyborem kardynała Karola Wojtyły na papieża.

W rozdziale XII autor na podstawie wcześniejszych fragmentów pracy zajmuje się m. in. analizą systemowych problemów wywiadu zagranicznego i wnioskami jakie mogą z nich wyciągnąć dzisiejsze służby specjalne.

Omawianą książkę uzupełnia angielskie streszczenie, wykaz skrótów, bibliografia, nota o autorze i indeks osób.

Praca napisana jest w sposób głęboko przemyślany. Jej struktura – jasna i przejrzysta, nie budzi zastrzeżeń. Autor stosuje skrupulatnie profesjonalne metody badawcze, niekiedy zresztą wprowadzając własne oryginalne rozwiązania w tym zakresie – np. ilościową metodę pomiaru aktywności źródeł informacji wywiadu MSW. Doprowadza to Władysława Bułhaka do istotnego wniosku, że wywiad MSW nie posiadał w omawianym okresie rzeczywistej agentury w strukturach Stolicy

Apostolskiej, czyli informatorów w sekretariacie Stanu, w otoczeniu papieża i w ważnych kongregacjach.

Władysław Bułhak dokonuje też samodzielnie rekonstrukcji metodyki pracy analityków wywiadu, co pozwala mu na fachową analizę kompetencji funkcjonariuszy pionów analitycznych i operacyjnych. Bułhak podkreśla, że poziom intelektualny i kompetencje pracowników wywiadu dalekie były od optymalnych. Inne ważne ustalenie autora książki to fakt tzw. dezagenturyzacji osobowych źródeł informacji MSW polegający na zastąpieniu regulaminowych relacji pomiędzy oficerem prowadzącym a agentem stosunkami bardziej „miękkimi”. Czasami te relacje przyjmowały oblicze wręcz patologiczne. Władysław Bułhak zauważa też, że MSW nie udało się zastosować modelu „agentury perspektywicznej” w Watykanie, a więc wprowadzić zwerbowanego jeszcze w Polsce księdza w struktury kurialne i odbierać od niego informacje o coraz większej wartości miarę jego awansu w tych strukturach. Władysław Bułhak podważa też kompetencje analitycznych funkcjonariuszy wywiadu MSW, np. w związku z korzystaniem przez nich bez żadnych wątpliwości z fałszowanych kopii stenogramów politycznych spotkań Jana XXIII i Pawła VI. Podobnie wywiad MSW błędnie odczytywał relacje pomiędzy kardynałem Wyszyńskim a kurią rzymską widząc w nich konflikt a nie współpracę w walce z komunizmem dla dobra Kościoła na Wschodzie. Autor pracy diagnozuje także stosowanie przez pracowników wywiadu w Rzymie tzw. drogi na skróty. Gdy praca z agentami nie przynosiła efektów, wykorzystywali oni informacje, często wątpliwe od zawodowych handlarzy takich informacji działających zazwyczaj pod maską dziennikarską.

Przyjęte ramy chronologiczne książki są jak najbardziej uzasadnione. Większość rozdziałów zawiera specjalne fragmenty początkowe będące ogólnym wprowadzeniem do omawianych zagadnień. Ułatwia to bardzo lekturę książki.

Imponuje głęboka wiedza i erudycja Władysława Bułhaka, swoboda z jaką operuje on różnymi faktami, ustaleniami a także dogłębne i przekonujące analizy oraz interpretacje. To wszystko świadczy o wieloletniej ciężkiej pracy nad poszukiwaniem źródeł, a następnie nad ich rzetelnym przebadaniem.

Podjęte niekiedy przez Autora wątki poboczne wiążą się zawsze z głównym tematem rozprawy. Są one zazwyczaj niezwykle interesujące, a szerokie ujęcie tematu może być uznane za zaletę książki. Podobnie jak szczegółowość przy opisie niektórych zagadnień, która nie razi, a służy raczej solidnemu udokumentowaniu wysuwanych tez. Sformułowana przez Władysława Bułhaka hipoteza badawcza głosząca, że efektywność (lub nieefektywność) wywiadów typu sowieckiego wiąże się wprost z ich specyfiką: zbudowaniem od podstaw w oparciu o nowe kadry w postaci „wywiadu z awansu społecznego”; integralnej przynależności do struktur ogólnokrajowego aparatu bezpieczeństwa, wyspecjalizowania w metodzie agenturalnej i funkcjonowania w ramach scentralizowanego mechanizmu komunistycznej wspólnoty wywiadowczej, z uzupełniającym elementem kooperacji bilateralnej (poziomej), została w pełni udowodniona. Co ciekawe Władysław Bułhak stwierdza, że działania wywiadu MSW „na kierunku watykańskim” zakończyły się porażką na poziomie operacyjnym, analityczno-informacyjnym i prognostycznym, co prowadzi do tezy o nieefektywności wywiadów typu sowieckiego, takich jak wywiad MSW.

Reasumując ten wątek recenzji stwierdzić należy, że rozprawa habilitacyjna dr. Władysława Bułhaka to praca na niezwykle wysokim poziomie, stanowiąca

znaczące, oryginalne osiągnięcie naukowe. Świadczy ona o dużych kompetencjach badawczych Autora i jest dowodem na jego pełną dojrzałość naukową.

Podkreślić trzeba, że dorobek naukowy Władysława Bułhaka po doktoracie jest imponujący. Przede wszystkim jest to około trzydzieści artykułów w czasopiśmie, zazwyczaj prestiżowych i stojących na wysokim poziomie naukowym oraz w pracach zbiorowych. Dotyczą one zazwyczaj historii wywiadu i innych służb specjalnych. Niektóre z tych artykułów sygnalizują tematykę podjętą w książce „Wywiad PRL a Watykan” lub są nawet wprowadzeniem do niektórych wątków. Publikowane teksty oparte są na poważnych kwerendach archiwalnych i bibliotecznych, oryginalne tematycznie, napisane w sposób sprawny warsztatowo i zwyczajnie ciekawe. Są wśród nich pozycje w językach obcych, nawet japońskim, węgierskim i czeskim. Niektóre z artykułów są tak obszerne, że mogłyby z powodzeniem zostać wydane w postaci osobnych książek (np. napisane razem z Andrzejem Kunertem studium pt. „Kontrwywiad podziemnej Warszawy. Struktura, zadania i obsada personalna kontrwywiadu Komendy Głównej, Obszaru Warszawa i Okręgu Warszawa ZWZ-AK w latach 1939-1944”, w: „Wywiad i kontrwywiad Armii Krajowej” pod red. W. Bułhaka, Warszawa 2008, s. 239-373; albo tekst „Wokół misji Józefa H. Retingera do kraju, kwiecień-lipiec 1944, Zeszyty Historyczne, Paryż 2009 z. 168, s. 3-80).

Warto zwrócić uwagę na wydawnictwa zwarte w dorobku Władysława Bułhaka. W serii Instytutu Studiów Politycznych PAN „Dokumenty do dziejów PRL” opublikował on (razem z Andrzejem Paczkowskim) wydawnictwo źródłowe pt. „Na kierunku głównego przeciwnika. Stenogram narady rezydentów wywiadu MSW w krajach anglosaskich 16 sierpnia 1966 r.” Ta bardzo cenna do badania dziejów peerelowskiego wywiadu pozycja została opatrzona obszernym wartościowym wstępem i ciekawymi uwagami zawartymi w przypisach. Ukazało się też kilka

zbiorów artykułów pod redakcją Władysława Bułhaka oraz ciekawa książka popularnonaukowa, napisana razem z Patrykiem Pleskotem pt. „Szpiedzy PRL-u” (Kraków 2014). Warto też dodać, że Władysław Bułhak przez szereg lat uczestniczył w tworzeniu, ukazujących się co roku „Informacji o działalności Instytutu Pamięci Narodowej...”.

Zważywszy na fakt wieloletniego upośledzenia nauk humanistycznych, a także krajów Europy Środkowo-Wschodniej w bazach i indeksach międzynarodowych, brak indeksowania i wyliczenia indeksu Hirscha w bazach Web of Science i Scopus nie powinien mieć żadnego znaczenia dla oceny dorobku naukowego dr Władysława Bułhaka. Jest to dorobek znaczący zarówno pod względem ilościowym, jak i jakościowym.

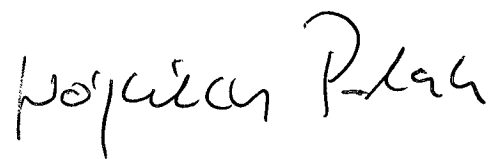
Bardzo duży jest też dorobek organizacyjny dr Władysława Bułhaka. Przez kilkanaście lat pełnił on kierownicze stanowiska w pionie naukowo-edukacyjnym IPN, w ramach którego m. in. nadzorował prace naukowe prowadzone przez 153 osoby. Brał także udział w dziewięciu poważnych projektach badawczych, w części z ich pełnił funkcje koordynujące.

Władysław Bułhak wygłosił także ponad trzydzieści referatów na konferencjach naukowych krajowych i międzynarodowych. Zasiadał w komitetach organizacyjnych dwunastu międzynarodowych konferencji naukowych. Brał udział w pracach ośmiu konsorcjów i sieci badawczych. Zasiadał w redakcjach trzech pism naukowych i jednego popularnonaukowego. Był autorem scenariuszy wystaw edukacyjnych, filmów popularno-naukowych, prowadził seminaria naukowe w ramach IPN, był konsultantem filmów historycznych, publikował artykuły popularnonaukowe w licznych tygodnikach i gazetach, występował z wywiadami i komentarzami w rozmaitych mediach elektronicznych, opiekował się studentami doktorantami w ramach szkoły letniej IPN oraz studentami Uniwersytetu

Południowej Danii podczas ich przyjazdu do Polski. Zdobył także akademickie doświadczenie dydaktyczne prowadząc w 2019 r. wykłady i zajęcia kursowe na Uniwersytecie Południowej Danii. Władysław Bułhak pisał również ekspertyzy dla muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku i dla IPN, uczestniczył w zespołach eksperckich i konkursowych, recenzował projekty międzynarodowe i krajowe, a także publikacje zwarte i artykuły w czasopiśmie.

Reasumując należy stwierdzić, że dorobek naukowy dr. Władysława Bułhaka jest imponujący zarówno pod względem ilościowym, jak i w aspekcie wartości naukowej jego dzieł. Zwłaszcza rozprawa habilitacyjna pt. „Wywiad PRL a Watykan 1962-1978” jest pracą, której wartość naukową należy ocenić bardzo wysoko. Ukazuje ona też dojrzałość badawczą i znakomite przygotowanie warsztatowe Autora. Wysoki poziom całego dorobku naukowego, a w szczególności rozprawy habilitacyjnej, ogromny dorobek organizacyjny i dydaktyczny w mojej ocenie upoważnia dr. Władysława Bułhaka do ubiegania się o nadanie mu stopnia doktora habilitowanego.

W związku z pozytywną oceną pracy habilitacyjnej i całego dorobku naukowego, organizacyjnego i dydaktycznego dr. Władysława Bułhaka wnioskuję o dopuszczenie go do dalszych etapów przewodu habilitacyjnego.

Wojciech Polak